

ZACHAR Péter Krisztián

egyetemi docens

Nemzeti Közszerológati Egyetem, Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar, Budapest

associate professor

National University of Public Service, Faculty of International
and European Studies, Budapest, Hungary

zachar.peter.krisztian@uni-nke.hu

**„DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBÓL” „KERESZTÉNY,
HIVATÁSRENDI SZÖVETSÉGI ÁLLAM” –
ADALÉKOK NÉMET-AUSZTRIA KERESZTÉNY-KONZERVATÍV
POLITIKAI ÖNDEFINÍCIÓJÁHOZ (1918–1938)**

*FROM THE „DEMOCRATIC REPUBLIC” TO A „CHRISTIAN
FEDERAL STATE WITH VOCATIONAL ORDER” –
AMENDMENTS TO THE POLITICAL SELF-DEFINITION
OF GERMAN-AUSTRIA (1918–1938)*

ABSTRACT

The era of the First Republic in Austria and thereafter the era of the so called “Ständestaat” under the leadership of Chancellor Engelbert Dollfuß and Kurt Schuschnigg is to this day one of the most controversial and most misinterpreted epochs in Austrian history. After the collapse of 1918, the new German-Austrian nation state, which was striving for a new self-definition, found its new task in Central Europe in the establishment of a modern, new state model. The evaluation of this period is not uniform in historiography; various political-historical and philosophical positions have developed with regard to the background and consequences of objective facts and the subjective historical attitude still determines the evaluation of these years. With this study we want to contribute to new perspectives and explore the decisive elements of Christian-conservative political thought in order to shed light on the ideological background of the search for a new state life in Austria between 1918 and 1938. Among other things, the ideas of Othmar Spann, the concept of vocational orders of the Jesuit Johannes Messner, as well as the efforts of Prelate Ignaz Seipel and Chancellor Dollfuß will be discussed.

Kulcsszavak: hivatásrendiség, Ausztria, keresztényszociális tábor, Heimwehr, osztályharc, Othmar Spann, Johannes Messner

Keywords: Vocational order, Austria, Christian-social movement, Heimwehr, class warfare, Othmar Spann, Johannes Messner

1. Bevezetés

A modern osztrák államiság mindmáig egyik legvitatottabb és legtöbbször félreértelmezett korszaka az ún. „hivatásrendi állam” idősze Engelbert Dollfuß, majd Kurt Schuschnigg kancellárok irányítása alatt. Az 1918-as összeomlást követően önmagát kereső új német-osztrák nemzetállam ebben a korszakban találta meg új küldetését Közép-Európában és igyekezett öndefiníciójának megfelelő állam-berendezkedést megvalósítani. Ezen időszak megítélése a történetírásban mindmáig nem egységes, az objektív tények háttérével, következményeivel kapcsolatosan eltérő politika-történeti, filozófiai álláspontok alakultak ki és mindmáig a szubjektív történészi hozzáállás határozza meg eme néhány év értékelését. Jelen tanulmánnyal az 1918 utáni útkeresés és az 1933–1938 közötti osztrák állam eszmetörténeti háttérének feltárásához kívánunk újabb szempontokkal hozzájárulni és egyben a keresztény-konzervatív politikai gondolkodás meghatározó elemire rámutatni.

2. Útkeresés 1918–1933

Az osztrák államiság fejlődésének kiindulópontja egyben az évszázados Habsburg Birodalom bukása is. Érdekes tény, hogy az aktív fellépés, a kezdeményező szerep megóvása érdekében az összeomlóban lévő birodalomban elsőként, 1918. október 10-én az ausztriai németek nyilvánították ki önálló nemzetgyűlés létrehozására irányuló igényüket. Ez azt is jelentette, hogy az uralkodó, I./IV. Károly utolsó, megkésett erőfeszítése a birodalom szövetségi és nemzetiségi alapon történő átszervezésére már kihirdetése előtt kudarcra volt ítélve. Maguk az osztrák németek fejezték ki más irányú államszervezési igényüket: október 21-én az összeülő nemzetgyűlés nem az uralkodó manifesztuma szerinti szövetségi tagállam, hanem egy önálló államalakulat képviselőjében lépett fel. Ennek megfelelően az 1918. október 30-i határozatuk értelmében alkotmányt adtak az új államnak,¹ majd néhány heves vita után november 12-én kikiáltották a köztársaságot,² amely a tervek és elképzelések szerint csatlakozni kívánt a megalakuló Német Köztársasághoz. A Habsburg-család tagjait kitiltották az országból, a soknemzetiségű monarchikus nagyhatalom helyét egy alapvetően nemzetileg homogén köztársasági kisállam váltotta fel. Ugyanakkor a Republik Deutsch-Österreich egyfelől már megszületésekor polgárháborús helyzettel nézett szembe, másfelől számos helyen fegyverrel volt kénytelen megvédeni újonnan kijelölt határvonalait.³ (E helyütt nem tudunk rá kitérni, de a területi problémák közé tartozott, hogy 1919 májusában Vorarlberg tartomány

népszavazáson mondta ki a Svájc-hoz való csatlakozásának igényét, amit azonban mind az osztrák, mind a német állam, mind az antant-hatalmak elutasítottak. Emellett Tirol tartománya – az Anschluß helyett – a teljes függetlenség gondolatát fogalmazta meg saját történelmi hagyományai alapján, melynek azonban szintén nem tudott érvényt szerezni.)

Ennek a korszaknak meghatározó politikai erejét a Keresztényszociális, valamint a Szociáldemokrata Párt adta. Jól megmutatkozott mindez már az 1919. február 16-án megtartott első választásokon is. A két nagy párt szinte fej-fej mellett végzett a megmérettetésen,⁴ ugyanakkor az alapvető (politikai, társadalmi) kérdésekben egymással összeegyeztethetetlen és kibékíthetetlen nézeteket vallott. Mindezt tetézte, hogy a konzervatív, részben Habsburg-párti, erősen katolikus, valamint a szocialista-internacionalista tábor mellett a századfordulótól egyre markánsabban jelen volt a közéletben egy harmadik, alapvetően német népnemzeti csoport.⁵

Az átmenet hónapjaiban Ausztria és vele különösképp Bécs megszűnt egy soknemzetiségű birodalom központi vezető hatalmának lenni, az állam lakossága 6,5 millió főre csökkent és területe alig volt 12 százaléka a korábbi államterületnek. Súlyos munkanélküliség, élelmiszerhiány és kétszámjegyű infláció terhelte az országot. 1918 októberétől kezdődően az új állam élén az 1933-as eseményekig 13 kormányfő-váltásra került sor, igaz a kormányok mögött álló politikai erő – az első Renner-kormány kivételével – mindvégig a keresztényszociális tábor és a nagynémet csoport együttműködéséből jött létre. Ennek ellenére az államéletben nem mutatkozott stabilitás.

A mindennapi kérdések mellett négy alapvető problémakört tapinthatunk ki, melyek kapcsán a két nagy politikai tábor eltérő álláspontjai aláásták még az államintegritást is. Első körben érzékelhetjük a 19. századi politikai hagyományokból fakadó eszmerendszerek szembenállását, továbbá az ebből fakadó társadalmi ellentéteket, melyek Ausztria esetében (fő)város és vidék tekintetében különösen markánsan kitapinthatók. Mindezekhez járult a múlttal való kapcsolat: a történelmi nullapont meghatározása 1918-ként, illetve az „osztrák eszmeiség” történelmi hagyományainak elfogadása a monarchia és a köztársasági államforma közötti folytonosság hangsúlyozása. Végül pedig különösen markánsan érzékeltette hatását a „nemzeti kérdés”, a nagynémet és az „osztrák” tábor jelenléte.⁶

Az 1920-as években a keresztényszociális–nagynémet koalíció azért volt képes együttműködni az állam érdekében, mert megtalálták a közös „ausztriai” nevezőt: a keresztényszociális erők Ignaz Seipel vezetésével az „osztrák eszmeiség” megőrzését látták benne, vagyis a kisállami léten

túl a reményt egy későbbi újabb közép-európai birodalomra (legyen az egy új monarchia, egy Dunai Föderáció vagy akár az Európai Egyesült Államok), míg a nagynémetek szintén az osztrák kisállami léten túl a „nagynémet családhoz” való tartozást vélték megőrizni. Ez azonban mutatja számunkra, hogy a meghatározó kérdés mindvégig a német államhoz fűződő viszony maradt a két világháború közötti Ausztria életében. A köztársaság létrejötte kapcsán mindegyik politikai erő egyértelműen az „Anschluß” mellett foglalt állást, különösen az ország gazdaság helyzetére hivatkozva („önerőből életképtelen kisállamiság”). Azonban a későbbi politikai viták során a keresztényszociális⁷ párt legitimista irányzata többször is az önálló államiság megőrzését helyezte előtérbe. Sőt idővel a párt egészen eltávolodott az Anschluß gondolatától, azt maga Ignaz Seipel prelátus, a párt legjelentősebb vezetője a húszas években, sem tartotta aktuálisnak. Az ő nevéhez köthető az „egy nemzet – két ország” jelszó kidolgozása is.⁸ Ez nem volt más, mint az „Új osztrákság” víziója, egy keresztény-konzervatív talapzaton létrehozandó új, poroszellenes szellemiségű, önálló nemzettudatot elősegítő osztrák állam megvalósításának a terve. A szellemi holdudvart alkotók, különösen Hans Karl Zeßner-Spitzenberg jogász-professzor (aki a dachaui koncentrációs táborban végezte be életét), Ernst Karl Winter szociológus, konzervatív politikus, valamint a katolikus publicista, sajtómunkás Alfred Missong 1927-ben önálló kiáltványban („Die österreichische Aktion”) álltak ki az önálló, független, de keresztényszociális alapon szerveződő osztrák állam mellett.⁹

Ez a tény csak tovább erősödött a külpolitikai helyzet változásával és Adolf Hitler hatalomra kerülésével.¹⁰ 1932 áprilisától ugyanis a hagyományos osztrák politikai felosztás már nem csak keresztényszociálisokra, szociáldemokratákra és nagynémetekre korlátozódott, hanem megjelent egyre erősebb külső támogatással és irányítással az osztrák nemzetiszocialista mozgalom. Majd az 1932. évi áprilisi választások nyomán egyértelművé vált, hogy a köztársasági politika eddigi gyakorlata és az egy évtizeden át alkalmazott kormányzati forma súlyos válságba jutott.¹¹ Fenyegetett a hagyományos polgári tábor felbomlása, ami a szociáldemokraták malmára hajtotta a vizet és erőteljes ellenreakciót váltott ki a kormányzat részéről. Ennek tekinthetjük a parlament 1933. március 4-i „önkikapcsolásának” („Selbstausschaltung”) elősegítését, valamint az NSDAP osztrák testvérpártjának és mozgalmának betiltását; eme események nyomán válik érthetővé Dollfuß kancellár 1933. szeptember 11-i, a bécsi lóversenypályán elmondott híres programalkotó beszéde is.¹² Ebben a beszédében Dollfuß leszögezte: „a liberális-kapitalista gondolkodás ideje, a liberális-kapitalista társadalmi és gazdasági

rendszer elmúlt. A pártok uralmának ideje lejárt, az egyformára alakítás és a terror uralmát elutasítjuk. A szociális, keresztény, német Ausztria államát akarjuk, ennek az államnak az erős, független vezetésével.”¹³

Mivel az államot terhelő elméleti/ideológiai konfliktusok megoldása kilátástalannak, a meghatározó ellentétek szintézisben való feloldása lehetetlennek tűnt, a szembenállás 1934. február 12-én fegyveres összetűzéssé fajult. Válasz volt ez a környezetben végbemenő változásra is: az olasz fasizmus és a német nemzetiszocializmus alapvetően a demokratikus rendszer likvidálását tekintette feladatának, mégpedig olyan politikai erők révén, melyek nem voltak meghatározó tartópillérei a korábbi rendszernek. Ezzel szemben Ausztria esetében a fennálló (és korábbi) rendszer meghatározó ereje vélte úgy, hogy a fennálló konfliktusokat nem az ideológiák összebékítése, hanem az egyik politikai irányzat meghatározó befolyása révén végleg megszünteti és azok okait saját eszmei elképzelései szerint oldja meg.¹⁴ A rendszer gyengeségének és működésképtelenségének oka pedig a keresztényszociális, polgári tábor véleménye szerint nem volt más, mint a szándékosan generált társadalmi feszültség, az „osztályharc” eszmeisége és annak képviselőinek meghatározó jelenléte az osztrák belpolitikai életben, valamint a németországi ordas új eszmék terjedése. Az állam megőrzésének jegyében a konzervatív tábor mindkét – véleménye szerint az államműködést dezintegráló – ellenfél teljes felszámolását tekintette céljának.

Ebben a kontextusban jutott komoly szerephez az ebben az időszakban fénykorát élő, keresztény alapokon nyugvó rendi állam gondolata, mely egyben megfelelő keretet biztosíthatott a Német Birodalommal (legyen az a weimari köztársaság vagy a hitleri totalitarizmus) való összeolvadás elkerüléséhez. A felismerni vélt problémák megoldására 1933/34 után létrehozott osztrák berendezkedés keresztényszociális vezetés alatt állt, ezért egyértelműen a nagynémet irányzattal és az Anschluß gondolatával szemben foglalt állást. Külön tartott attól az Ignaz Seipel, majd Engelbert Dollfuß, végül Kurt Schuschnigg nevével meghatározható irányzat, hogy előbb az erőteljesen protestáns weimari, majd később a katolicizmus-ellenes nemzetiszocialista német vezetés Ausztriában is gyengítene a katolikus egyház szerepét. Emellett pedig a náci Németország kereteibe való betagozódás véglegesen ellehetetlenítette volna a továbbélő legitimista elképzeléseket, a monarchikus államformához való visszatérést. Jól szemléltették ezt Seipel prelátus szavai is, miszerint: „Nekünk, osztrák-németeknek különleges feladatunk volt Közép-Európa, a kelet, a szlávok, a magyarok, stb. vonatkozásában. Teljesítettünk mindent, vagy sem? Ha nem, akkor egyszerűen 'haza leszünk zavarva' a 'Birodalomba' és ott tartományként kerülünk, a többi tartomány mellett,

porosz uralom alá, mivel az Úr nem tud velünk mit kezdeni...”¹⁵ Mindezek alapján egyet tudunk érteni azzal az állásponttal, hogy a hivatásrendi állam ideológiája mindösszes csak szavakban fejezte ki a németiség egységét, valójában az osztrák külön államiság körülbástyázására született.¹⁶ A keresztényszociális tábor szeme előtt egyértelműen egy független, modern, a gazdasági válságot és a demokrácia hiányosságait leküzdeni képes, vallásos gyökérzetű osztrák állam (adott esetben több nemzetet is ismét magában foglaló monarchia) létrehozása lebegett, mely stabil és működőképes maradhat és szembe szállhat mind a szovjet bolsevizmus, mind német nemzetiszocializmus rémével és megszabadulhat a liberalizmus párturalmától is. Ennek szolgálatába igyekezett állítani a későbbiekben már Engelbert Dollfuß kancellár a Hazafias Front szervezetét, melyre a keresztény, (hivatás)rendi és autoriter – tehát semmiképpen sem ausztrófasiszta – államrend kiépítésének eszközeként tekintett.¹⁷

3. A rendi állam ideológusai

A Seipel, majd Dollfuß mellett álló tanácsadók alapvetően meg voltak győződve, hogy egy új államrend révén lehet megszabadulni a „liberalisztikus” államfelfogástól és ugyanakkor a „totális államtól” is, amit a bolsevizmus, a fasizmus vagy a nemzetiszocializmus testesített meg. Egy új, „igazi demokrácia” megteremtése lett a cél, mely már nem a partalan vitákat generáló többpártrendszerre és az érdekcsoportok játékának tekintett parlamentre épülne.¹⁸ Ezt az új berendezkedést – a kancellár hitvallása szerint – csak keresztényszociális alapokon és erős állami vezetéssel lehetett elérni. Ez új értelmezési keretet is ad a rendi állam megteremtésének: a kancellár és köre a belső béke és a külső biztonság megteremtésének kísérletét látták az 1934. évi májusi alkotmányban.¹⁹

Különösen azon belpolitikai körülmények között kell ezt így értékelnünk, hogy a szociáldemokrata tábor többször nyilvánvalóvá tette: számára a köztársaság nem a végre kivívott „népszabadság” és ezáltal a munkásosztály teljes szabadságának kiteljesedése volt, hanem csak egy eszköz a további cél elérése érdekében, egy újabb állomás a szocializmushoz vezető úton, a proletariátus hatalompolitikai eszköze az internacionalista szocialista célok megvalósításához.²⁰ Ugyan a párt 1926-os linzi programja kiállt a demokratizmus mellett, azonban abban nem az állampolgárok önkormányzatiságát hangsúlyozta, hanem mindösszesen a hatalom megszerzésének és a fennálló rendszer felszámolásának eszközét.²¹ Ennek tükrében nem csodálkozhatunk azon, ha a korszakban a kormányzati felelősséget viselő és Ausztriát irányító keresztényszociális

tábor számára a demokratikus és parlamenti kormányforma az állandó létbizonytalanság forrását jelentette. Sőt amikor 1930-ban – a válság leküzdése érdekében – lehetőség nyílt volna egy újabb szociáldemokrata-keresztényszociális koalíció létrehozására, a baloldal nem volt hajlandó viselni a gazdaság szanálásának következményeit és így kívül maradt az Ignaz Seipel prelátus által szorgalmazott „nagykoalíción”.²² Így nem csodálkozhatunk azon sem, hogy az osztrák állam külső támogatói, Benito Mussolini olasz „vezér” és Gömbös Gyula magyar miniszterelnök, határozott fellépést követeltek a baloldallal szemben és Seipel bécsi egyetemi előadásában is visszatérő elemként jelenik meg a fennálló demokratikusnak nevezett berendezkedés bírálata és a tekintélyvel felépítendő állam gondolata. Azonban még Dollfuß kancellár – az általános zűrzavar jelentkezése közepette is – kereste a lehetőséget a szociáldemokratákkal való együttműködésre, sőt 1933-ra már maga Otto Bauer – az egyik legharcosabb baloldali vezér – is a rendi állam és a szociáldemokraták felfogása közötti közös pontokat igyekezett kimutatni. A parlamentáris demokrácia kiegészítő elemeként elfogadhatónak tartotta a rendi struktúrákban megjelenő hivatasközösség önkormányzatát, mint a gazdasági demokrácia megjelenését, szemben az olasz fasiszta korporatív modell kényszerével. Erre Emmerich Czermak oktatási miniszter feljegyzéseiben is találunk utalásokat.²³ Végül azonban, minden törekvés ellenére, mégis a fegyvereké lett a döntő szó. Előbb, mint ismeretes, a Heimwehr és a Schutzbund bocsátkozott véres harcokba 1934 februárjában, majd júliusban a nemzetiszocialista mozgalom lendült támadásba az új osztrák államkísérlet ellen, melynek során Dollfuß kancellár esett áldozatul a puccsistáknak.²⁴ A súlyos külső és belső terhek ellenére azonban megkezdődött egy új társadalmi-politikai berendezkedés megvalósításának kísérlete.

A fő motiváció emögött, hogy a keresztényszociális tábor által képviselt, osztrák hagyománynak tekintett együttműködés és konszenzuskérés (még ellentétes érdekek esetén is), nem tudott mit kezdeni a szociáldemokraták alapvetően elutasító, harcos álláspontjával. Nem lehetett számukra kiindulópont a szociáldemokrácia munkásmozgalmi osztályharc szelleme, sokkal inkább a keresztény társadalomtanítás, a katolikus egyház szolidaritás-elve. Ennek szellemében képzelték el a konfliktusok feloldását is. A személyek egymásra és társadalomra való utaltsága, valamint a társadalom kötődése az egyénhez: az egymásért való kiállás legyen a kiindulópontja a jövő osztrák államának – vélték a kormányzó polgári erők. A keresztényszociálisok számára maga a szolidaritás elve mutat rá az osztályellentétek leküzdésének szükségességére, ugyanis az osztályharc csak akkor lehetséges, ha több társadalmi osztály áll fenn.²⁵

Mivel pedig a polgári tábor felfogásában a modern állam válságát az osztályok ellentéte határozza meg, a társadalom igazságtalan berendezkedése és az osztályharc elmérgesedése pedig a mindkét oldalon megjelenő politikai demagógiából fakadt, magát a túlpolitizált és pártok által irányított államot kell felszámolni a válság leküzdéséhez.²⁶

Mindez a keresztényszociális tábor történelmi gyökereiből, filozófiai, vallás-etikai alapjaiból táplálkozott. Számukra megvalósítandó cél volt a 19. század óta egyre határozottabban megfogalmazott szolidaritás, szubszidiaritás és a tulajdonból fakadó szociális kötelezettség.²⁷ A neotomista perszonalizmus az emberi személyiség társas voltát tételezte, melyből egyértelműen fakadt az organikus társadalomszemlélet és a társadalmat összetartó kohéziós erő, a társadalmi intézmények célja és értelme, a *bonum commune*, a közjó. A XIII. Leo pápa által kiadott Rerum Novarum enciklika és a Fribourgi Unió gondolkodói nyomán elinduló széles társadalmi vita a modern polgári, kapitalista társadalmak humanizálására irányult a meglévő fogalmi keretek (osztályharc, munkáskérdés) lebontásával és új fogalmak megteremtésével (szolidaritás, szubszidiaritás, konkordancia).²⁸

Az egyházi fogalmak és társadalmi tanítás alapján éppen az osztrák Karl von Vogelsang (1818–1890) hagyományozta a korai rendi gondolat egyik legkidolgozottabb rendszerét a huszadik századi követőkre. Ezzel valójában őt tekinthetjük „az osztrák viszonyokból kinövő, organikus keresztény társadalmi rendet hirdető kispolgári antikapitalista keresztény szociális mozgalom elméleti megalapozójának”,²⁹ akire Seipel és Dollfuß is támaszkodhatott. A horizontális osztálytagozódás helyett vertikális rendi tagozódást képzelt el, mely az amorf és atomizált társadalomszerveződést ismét organikus közösségé formálhatja. Ez szabhat határt az egyéneknek és a szervezett közösségek szoríthatják megfelelő keretek közé az önzést. A szervezés feladatát pedig már állami feladatként képzelte el.³⁰ Gondolatait többek között Franz Martin Schindler (1847–1922) morálteológia-professzor, prelátus vitte tovább, akinek elképzelései beépültek az első konkrét keresztényszociális pártprogramba is.³¹

Az 1920-as években eme gondolatok nyomán fokozatosan épült be az érdekképviselletekről folytatott diskurzusba a társadalmi csoportok, hivatás szerinti képviselletek megteremtésének igénye. A hozzájuk fűződő politikai kapcsolat témája rendszeresen visszatért a különböző dokumentumokban, állásfoglalásokban. E szempontból is meghatározó irányba mutat a keresztény munkások 1923-as linzi nyilatkozata, melyben XIII. Leó pápa enciklikájára hivatkozva elvetik az „osztályharcot hangsúlyozó szocialista tanításokat” és az „igazságosság alapelvei, valamint kölcsönös segítségnyújtás szellemében” kívánják az üzemvezetés és a munkásközös-

ség (*Betriebsgemeinschaft*) kibékítését elérni. Ez a Leopold Kunschak nevével fémjelzett irányzat a család – munka – lakhely hármass felosztás szerint kívánta megvalósítani az érdekek artikulációját és a társadalom szervezését, minek során a legnagyobb feladat az egyes hivatáscsoportokra hárult volna. Elképzelésük szerint a helyi szintű érdekegyeztetésből országos szintű munkavállalói és munkaadói kooperáció valósulhatna meg, mely már együtt jár bizonyos törvényalkotói, végrehajtói és bírói jogkörökkel is (különösen a szociális ügyek terén).³²

Az elméleti szinten megjelenő „szociális partnerség” (vagyis egy új érdekképviselési modell) iránti elkötelezettség jelenik meg a későbbiekben a Keresztényszociális Párt 1926. évi pártprogramjában is, mely alapvetően Ignaz Seipel prelátus és kancellár nézeteit is tükrözte: a programban minden hivatásrendet a népközösség egyenrangú tagjának ismertek el és – az osztályharc újólágos elutasítása mellett – az egyik legfontosabb politikai célként fogalmazták meg a társadalom „jogos érdekeinek helyes kiegyenlítését”. Ezzel a program nem az államrend, hanem a társadalom reformjára helyezte a fő hangsúlyt: Seipel fokozatosan állította a rendi társadalmi berendezkedés (és ezzel az érdekképviselés) kérdését a keresztényszociális politika középpontjába; többször visszatért arra is, hogy politikájának lényege nem a demokrácia felszámolása, hanem egy másfajta „társadalmi rend” életre hívása volt. Megerősíteni kívánta a szerinte válságba jutott demokráciát, mégpedig a (hivatás)rendi berendezkedés megvalósítása révén. Szerinte ez a demokrácia, mint valós „res publica” kiteljesedését jelentette, vagyis valamennyi állampolgár részvételét az érdekképviselések (rendek) által a döntéshozatalban és ezzel a rombolónak ható pártstruktúráknak („a pártok államának, vagyis a formális demokráciának”)³³ az ellensúlyozását, majd kiküszöbölését a politikai döntéshozatalból. Az új parlamenti rendszer mellett szerinte szükség volt egy pártokon felüli tekintélyre is, mely segít megvalósítani a társadalmi békét, a megosztott, kétosztályú (és így egymással szembenálló) társadalom feloldását a rendi állam-berendezkedés által.³⁴

Alapvető változást jelentett amikor szélesebb körben is egyre többet kezdtek hivatkozni a rendi államszervezet létrehozásának szükségességére. Ez egyfelől az univerzalizmus tanainak elterjedésével, valamint a Heimwehr mozgalom³⁵ megjelenésével és újrendi elképzeléseivel állt összefüggésben. A mozgalom egy politikai pártstruktúráktól, parlamentarizmustól független, új köntösbe öltöztetett, hivatásrendi „demokráciát” kívánt létrehozni, mely a közismert 1929. évi radikális korneuburgi esküben is megfogalmazódott.³⁶ Ezek a rendiségről és államról alkotott nézetek új sikot nyitottak a politikai polémiában: a mozgalom egyértelművé tette, hogy már nem korlátozná saját mozgásterét a meghaladni kí-

vánt demokratikus normarendszer alkotta keretekre. Az esküben megfogalmazott radikális követeléseit – a fennálló politikai-társadalmi viszonyok helyébe lépő – új, autoriter vezetésű, „társadalomra kényszerített, szociális partnerségként” értelmezhetjük.³⁷

Ez a követelés a német-nemzeti oldal politikai csoportjai részéről már korábban is napirenden szerepelt, esetükben valós egyházi, vallási háttér nélkül, mindösszesen a világi történésekre adott válaszként. Ennek képviselőjének tekinthetjük a századfordulón Georg Heinrich Schönerer lovagot (1842–1921),³⁸ valamint a Keresztényszociális Pártból kilépő Anton Orel (1881–1959) szociológust is. Orel egy antikapitalista, ugyanakkor monarchista – de semmiképp sem demokratikus, hanem pártok nélküli, külön államvezetési hivatásrend által irányított és a Habsburgok uralma alatt álló – rendi állam-berendezkedést vázolt fel. Számára a kapitalizmus ugyanolyan elhibázott berendezkedés, mint a kommunizmus, ezért mindennemű tulajdont elvetett és a tényleges munka nélküli jövedelmeket is megszüntetendőnek tartotta. Felfogásában a tömegtermelés és a nagyipar ellentétes az ideális társadalomszervezéssel. Sokkal inkább a családi öngondoskodás és a munka megbecsülése, az ezzel összefüggő rendi államfelépítés vezethet el a „valós szocializmushoz”.³⁹

A legnagyobb hatást azonban az univerzalizmus megteremtője, Othmar Spann (1878–1950) gyakorolta Német-Ausztria számos gondolkodójára. Az általa többször is megfogalmazott „igaz államról” szóló értekezése rendkívüli érdeklődést váltott ki a kortársak körében.⁴⁰ Spann az 1920-as és 1930-as évek egyik legjelentősebb közgazdaságtani, társadalom-filozófiai gondolkodójává vált és a vallási felhangokat nélkülöző, új filozófiai alapot teremtő koncepcióját a nemzetiszocialisták is előszeretettel használták fel saját népszerűségük érdekében.⁴¹ Az első világháborút követően Spann a bécsi egyetem oktatójaként mindvégig az új osztrák köztársasági állam „elkötelezett ellenfeleként” nyilvánult meg, ekkor dolgozta ki az univerzalizmus tanítását.⁴² Ebben a nyugati kultúra/szellemtudomány számos hagyományára épített, átfogó metafizikai világképet igyekezett felvázolni, mely az individualizmussal szemben a szellemi kölcsönösségre (*geistige Gegenseitigkeit*) és a közösségre (*Gemeinschaft*) épített.⁴³ Ebben a felfogásban az állam, mint a társadalom összefogója, mint az Egész megvalósulása az elsődlegesen fontos, Platón gondolataira hivatkozva jelentette ki, hogy az állam a legfőbb jó hordozója és maga teljes egészében erkölcsös.⁴⁴ Ezért kell visszaállítani az állam tekintélyét. Ez a hagyományos individualista megközelítéssel és annak politikai termékével, a demagógiával, nem lehetséges. Ez ugyanis valójában a középszerűség diadala: a liberalizmus és a demokrácia atomizálják a társadalmat és a középszerű többség uralmát hozzák létre.⁴⁵ Spann számára az univerza-

lista erkölcsös állam más forrásból nyeri legitimációját és művéből kirajzolódik a „felsőbbbségi állam”, mint autoriter berendezkedési forma. Ennek megvalósulása a (hivatás)rendi állam: célja, hogy a válság periódusában felmutassa a társadalom egészének magasabb szellemi realitását, mely révén minden egyes szociális csoport és társadalmi rend előre meghatározott hellyel és léttel rendelkezik. „A demokrácia olyan, mint a világ teremtése előtti ősállapot, míg a rendi tagozódás olyan, mint a világ megvalósulása utáni harmónia és rend.”⁴⁶ Spann felfogásában a rendek azonban nem minden esetben egymás mellett helyezkedtek el, hanem alapvetően egymásra is épültek, mely végül az általa megalkotott „államrendben” (*Staatsstand*), mint a legfelső vezetés szintjében csúcsosodott ki. Ezáltal szerinte az osztályharc meghaladható, a hierarchikus felépítés és az autoriter vezetés megakadályozza a társadalmi és politikai mozgalmak kialakulását. Nem véletlen tehát, hogy Spann nézetei felkeltették mind a Heimwehr, mind a nemzetiszocialista mozgalom figyelmét és egy időben bejáratotnak bizonyult a vezető osztrák keresztényszociális politikusokhoz is. Ennek volt köszönhető a „*Ständisches Leben*” című folyóirat létrehozása, majd az *Institut für Ständewesen* felállítása is.⁴⁷

Spann fellépése lökést adott azoknak a keresztényszociális elképzeléseknek, melyek a teljes államrend átalakításában látták a problémák megoldását. Még az 1929-es év során is – a tervbe vett állam-átalakítás kapcsán – több találkozóra került sor Seipel és az ideológus Spann között. Ezek során „sikerült Seipelt teljes egészében meggyőzni a rendi állam eszméjéről, ami őt egyidejűleg a Heimwehr-képviselők (elsősorban Neustädter-Stürmer) által megvalósítani szándékozott hivatásrendi koncepcióval is kapcsolatba hozta”.⁴⁸ Ausztriában Othmar Spann eszméi a legnagyobb hatást ugyanis a Heimwehr-körökre gyakorolták, különösen Walter Heinrich filozófia-professzor révén, aki számos előadást tartott a mozgalom kérésére, sőt maga Spann is többször felszólalt a rendi állam megteremtése érdekében. A Heimwehr egyik vezérszemélyisége, Odo Neustädter-Stürmer maga is megfogalmazta gondolatait (*Der Ständestaat Österreich*) a kérdéssel kapcsolatban.⁴⁹

Ezen gondolatok bizonyos elemeinek átültetésére a réalpolitikába, amit a Heimwehr-mozgalom is egyre erőteljesebben követelt, az 1929-es osztrák alkotmánymódosítás kapcsán tett kísérletet a keresztényszociális politikai elit. Az első radikális javaslatok után a szociáldemokraták jelentős parlamenti súlya miatt (43%) is, egy kompromisszumos, a réalpolitikának megfelelő, a nagy politikai erők által elfogadott alkotmánymódosításra került sor.⁵⁰ A Heimwehr által (sőt vélhetően maga Walter Heinrich filozófia-professzor által)⁵¹ megfogalmazott, korábban említett korneuburgi eskü árnyékában egy visszafogott, de új struktúrák iránt nyi-

tott alkotmányt és ezen belül is új érdekképviselési lehetőségeket fogalmazott meg az osztrák köztársaságot vezető politikai elit. Az indoklás szerint „a széles társadalmi csoportok és a többségi pártok körében is megjelent kívánalmak” alapján „a parlamentarizmus általános, tehát nem csak osztrák válságának közepette” szükségessé vált „a pártpolitikai népképviselés kiegészítése és leváltása egy hivatásrendi eszmék által meghatározott képviselés által”.⁵² Az alkotmánymódosítás ugyan beemelte elméleti szinten a rendiség gondolatát az alaptörvénybe, elhatározta egy „tartományi és rendi tanács” (*Länder- und Ständerat*) létrehozását, azonban ez a gyakorlatban nem tudta elérni a kívánt célokat, ismét a hatalmon lévő elit kompromisszuma fejeződött ki a módosításokban, melyek megtartották az első osztrák köztársaság lényegi elemeit és csak egyes korrektívumokat építettek a rendszerbe.⁵³

Egy újabb belpolitikai válsághelyzetre és Dollfuß kancellár fellépésre volt szükség, hogy egy teljesen új alkotmányos környezettel váltsák fel az első osztrák köztársaság állam-berendezkedését. Maga Dollfuß szoros kapcsolatokat ápolt a keresztényszociális vezetés korábbi tagjaival, különösen Ignaz Seipel körével. Már az egyetemen is kereste Seipel előadásait, és a későbbiekben is híveként nyilatkozott, „politikai felfogását Seipel szellemi repertoárjából kölcsönözte”.⁵⁴ Az autoritás kérdésében is elfogadta Seipel nézeteit, még ha a tanító hagyományainak megfelelően előszeretettel is hivatkozott a pápai enciklikákra.⁵⁵ Dollfuß kancellárrá történt kinevezése és a keresztényszociális párt részéről történt jelölése mögött azt kell látnunk, hogy ennek ellenére nem tartották erős kezű politikusnak, azonban politikailag nem diszkreditálódott és nem használdott el, így a Seipel utáni átmeneti kancellárok⁵⁶ sorába állították, rövid idejű ideiglenes megbízatást szánva személyének. Feladata a gazdaság szanálásának megindítása lett volna. Azonban már 1933. szeptember 9-én a bécsi Általános Katolikus Gyűlésen elmondott beszédében nyilvánvalóvá tette, hogy kész meghaladni a nagy példakép Seipel gondolatait és éppen ezért a társadalmat, ezzel pedig az államot és az érdekképviselést új alapokra kívánja helyezni: elvetette a pártok által uralt „formálisan demokratikus” államot és autoriter vezetéssel nyugvó rendi államot ígért. Számára ugyanakkor az autoritás nem diktatórikus önkényt jelentett (különösen mivel elutasította a nemzetiszocialista megoldási kísérleteket), sokkal inkább rendezettséget, felelősségteljes államférfiak általi erős vezetést, mely elmozdítja az államberendezkedést a feloldhatatlan ellentétbe torkollt patthelyzetből. Ez szoros összefüggésben állt az új osztrák küldetéstudattal: „az osztrákság saját történelmét élve és tovább élve, 'saját karakterét megőrizve szolgálja az össznemetség érdekeit', egyesítve a német nép és az európaiság dimenzióit. [...] A sajátos öndefiníció a hiva-

tásrendi állam európai feladatát is kijelölte: 'a béke megteremtését, az öncélú nacionalizmusok legyőzését ... Európa békéjének őrzését'.⁵⁷

Érdekes módon az 1933/34 során végbemenő változások azonban már nem elsősorban az univerzalista Spann gondolatait tükrözték. Mivel a nagynevű tudós egyre inkább elkötelezte magát a német nemzetiszocialista mozgalom mellett, Dollfuß és köre nem tartott igényt munkásságára. Ugyan a kancellár a Heimwehr nézeteihez lépésről lépésre közelebb került, de ez elsősorban a gyakorlati kompromisszum-kényszer miatt történt.⁵⁸ A náci Németország etatista-totalitárius struktúrái, illetve Olaszország fasiszta-korporatív berendezkedése nem nyújthattak megfelelő keretet a döntően keresztényszociális osztrák vezető politikai garnitúra számára. A megoldást éppen ezért egy új „osztrák mitológia” megvalósításában látták, mely a biztonságot nyújtó, az állami iniciatívát és primátust is elfogadó keresztény értékrenden alapult.⁵⁹ Így sokkal közelebb állt a kancellárhoz tanácsadóként a rendi állam létrehozásakor egy jezsuita szerzetes, akinek a szerepe mindmáig csak részleteiben feltárt a modern osztrák államkísérlet megteremtésében.

A rendi gondolatiság egyik legfontosabb, az egyházi tanításokra és a kereszténység hagyományaira támaszkodó megfogalmazója a munkáscsaládból származó és a társadalmi problémákat papként is első kézből ismerő Johannes Messner (1891–1984) közgazdász, egyetemi filozófiatanár volt. A német szolidarizmus iskolája nyomán, Heinrich Pesch SJ és tanítványai, Gustav Gundlach SJ és Oswald von Nell-Breuning SJ hatására dolgozta ki az új hivatásrendi berendezkedés lényegét Messner: megközelítése nem kapitalizmusellenes, és nem „harmadik utas megoldás” a tervgazdálkodás és a szabad piacgazdaság között, viszont szilárd katolikus, egyházi alapokon nyugodva elvetette a kapitalizmus önzését és társadalomromboló hatásait, valamint az osztályharcot is. Gondolatainak összegzését az először 1934-ben (de még az osztrák alkotmánymódosítás előtt) megjelentett elemzése (*Die soziale Frage der Gegenwart. Eine Einführung*) tartalmazta. Véleménye szerint a keresztény szociális reform nem tartalmaz ab ovo megvalósuló társadalmi-gazdasági berendezkedést, hanem csak olyan alapvető erkölcsi normákat, melyeknek minden egyes történelmileg létrejövő gazdasági rendszerben érvényesülniük kellene. A rendek legfontosabb jellemzője számára a foglalkozási csoportok együttműködése a közjó megvalósítása érdekében, így valósulhat meg a belső érdekkiegyenlítés szemben az osztálytársadalom szociális csoportjai közötti ellentéttel. Ennek egyik alapgondolata volt a „proletariátus felszámolása” („*Entproletarisierung*”), mely számos rendiséggel foglalkozó munkához és a Quadragesimo Anno enciklikához hasonlóan a „paritás” megteremtésével válik elérhetővé. A munkásság

számára a folyamatokban való döntéshozatal és az ezzel járó felelősség („*Mitbestimmung und Mitverantwortung*”) biztosítása csak a rendi kerek között lehetséges, ugyanakkor ezzel megvalósul a munkaadó és munkavállaló közötti paritás. Ennek révén a munkás is a társadalom teljes jogú tagjává válik.

Messner munkájában a kor számos kérdésére reflektálva, állást foglalt az aktuális demokrácia-kérdéskör kapcsán is. Igyekezett elkülöníteni egymástól a „formális demokrácia” és az általa megvalósítandónak vélt „organikus demokrácia” fogalmát. Előbbit a teljes társadalom – egyenlő értékű – szavazatainak többsége irányítja, melyet a véletlenszerűség és a pártok egoizmusa, valamint a demagóg befolyásolás határoz meg. Ezzel szemben az organikus demokráciában („*organische Demokratie*”) mindenki szavazata az általa viselt felelősség alapján kerül értékelésre, a társadalmat alkotó egyes kisebb közösségek pedig a lehető legtöbb lehetőséget kapják, hogy minél több kérdést saját felelősségi körben szabályozzanak. Ez a *szubszidiaritás elve*, melyben összesen 16 különböző funkciót feltételez. Ezek között találjuk a mai demokrácia-felfogásunk alappilléreinek tekintett önkormányzatiság elvét, a társadalmi uralom decentralizációjának elvét, a „szabad társadalom” elvét, a társadalmi cselekedetek szubszidiárus mivoltát. Ebben a megközelítésben az államvezetés számára a közjó szem előtt tartása a kötelező norma, ennek biztosítását viszont minden partikuláris közösségi érdekekkel szemben garantálnia kell. Ez akár az autoriter vezetési stílust is lehetővé teszi.⁶⁰

Messner a későbbiek során tovább finomította elméleti koncepcióját és 1934-et követően tanácsadóként jelent meg a Dollfuß-, majd a Schuschnigg-kabinet oldalán.⁶¹ 1936-ban már a „Ständestaat” tapasztalatait is figyelembe véve összegezte nézeteit a hivatásrendi rendszerről szóló legjelentősebb munkájában („*Die berufsständische Ordnung*”). A kötetben azt igyekezett felmutatni, hogy az egységes társadalomszemlélet ellenére milyen komoly határokat szab – a fentiekben is említett – szubszidiaritás gondolata mind az individualista, mind a kollektivistá politikával szemben. Megfogalmazása szerint az állam felelőssége csak addig terjedhet, amíg közérdek áll fenn; minden más esetben megőrzi a kisebb közösségek a saját érdekeikből fakadó önállóságukat és önrendelkezési jogukat, igaz csak úgy, hogy figyelembe veszik és alárendelik azt a közérdeknek. Ez szabhat határt a mindennemű totalitárius igénynek. A rendi modell ezáltal a szabadság és kötöttség megfelelő mértékét tudja kialakítani, a közjó és a szabadság egyenlő mértékben érvényesül és egymáshoz való viszonyuk is tisztázott.⁶²

Az új osztrák rendi alkotmány kidolgozására tehát legnagyobb hatással minden bizonnyal maga az egyházi tanítás volt, mely különösen

az 1931-es Quadragesimo Anno enciklika megjelenésével mindvégig az osztrák „rendi társadalom” legfontosabb hivatkozása alapja is maradt. Az osztrák „küldetéstudat”, a két szélsőséggel (a nemzeti és nemzetközi szocializmussal), valamint a káros liberalizmussal szembeni küzdelem sikeres megvívása érdekében, örömmel karolta fel az eszmét. Seipel prelátus is egyértelműen foglalt állást: „A Quadragesimo Anno enciklika messze túlmutat a jelenkorunkon és megmutatja mindazoknak, akik félig tudatlanul érzékelik a jelenlegi rendszer gyógyíthatatlan hibáit, az utat egy valóban új társadalmi rend felé.”⁶³

Azonban az osztrák megoldási kísérlet számos pontján alapvetően elmentmondott a pápai kritériumrendszernek. A legszembetűnőbb példa magának a rendiség megteremtésének módja volt. Míg a pápa egy alulról, a kis közösségekből építkező új berendezést képzelt el, addig az osztrák keresztényszociális vezetés számára egyértelművé vált, hogy az adott helyzetben csak felülről, az államvezetés erejéből teremthető meg a „rendi állam”. Jelentőségét különösen mutatja számunkra, hogy 1933 és 1938 között Ausztriában kiadásra került egy hetilap („*Der christliche Ständestaat*”), mely az eszme, az Engelbert Dollfuß által meghirdetett program terjesztését vállalta.⁶⁴

Jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk a keresztény, hivatásrendi, szövetségi osztrák állam (Ständestaat Österreich) berendezkedésének elemzésére, de megállapítható, hogy Dollfuß, majd Schuschnigg alapvetően az osztrák-jozefinista tradíció szellemében egy hivatalnokállam képét vizionálta, mely felülről, az állam erejéből valósítja meg a (keresztény)sociális társadalmi-gazdasági reformot. Ezzel a reformmal az új állam egyszerre küzdött az önállóság megtartásáért, a nemzetiszocialista és bolsevik diktatórikus törekvések kivédéséért és a parlamentáris demokrácia hiányosságainak, hanyatlási jelenségeinek kiküszöböléséért. Mindezek alapján nem tartjuk helytállónak, hogy az 1933/34 utáni Ausztria „jegyei továbbra is megegyeztek a fasiszmussal, csupán az osztrák társadalom politikai erőviszonyai folytán sajátos jelleget nyertek.”⁶⁵ Ennél sokkal többről, egy önálló államelméleti kísérletről és egy, az európai hasonló jellegű rendszerekkel ugyan rokonságot mutató, de azoktól független, az osztrák fejlődésből szervesen kinövő politikai, gazdasági, társadalmi struktúráról volt szó.

4. Összegzés helyett: a hivatásrendi állam, mint a szociális partnerség előfutára

Az 1934 utáni osztrák államrendszer komoly kísérletet jelentett a kor-
szak belső strukturális problémáinak megoldására. A vizionált és az új
alkotmányban csak nagyobb vonalaiban megrajzolt új állam-berendez-
kedés az osztályharc helyett a rendi együttműködést tekintette az új tár-
sadalmi-gazdasági rendszer kiindulópontjának. Az elképzelés szerint a
munkavállalók és a munkaadók egyenrangú együttműködése révén va-
lósulhat meg kibékíthetetlennek tűnő ellentétük áthidalása. Az osztály-
társadalom helyébe, mely ellenfelekké formálja a munkapiacon megje-
lenő feleket, önkormányzati szervezeteknek kellene lépnie: a munkavállalók
és munkaadók közös teljesítménye határozná meg a társadalom fejlődé-
sét. A korabeli eszmék nyomán a társadalom funkcionális megoszlását
tekintették alapnak, amely szerint azok a termékek és szolgáltatások, me-
lyek az egyén igényei számára szükségesek, csak szolidáris együttműkö-
désben termelhetők meg. Ez a közös feladat – mely legmagasabb szinten
a közjó megteremtésében bontakozik ki – erősíti meg a társadalom egyes
részei között az egyesülési köteléket, hiszen így nem számít, ki milyen
formában járul hozzá a végtermékhez (legyen valaki munkaadó, vállal-
kozó, vezető alkalmazott, szakmunkás, segédmunkás, vagy szellemi sza-
badfoglalkozású mindenki megtalálja szerepét a rendszerben). Az egyes
hivatásrendek közötti együttműködésből pedig a társadalmi jólét alakul-
hat ki.⁶⁶

Az új szervezeti keretekben az ellentétek helyett a közös érdekek elő-
térbe kerülését szorgalmazták, az esetleges vitás kérdéseket békés úton a
(hivatás)rendi szervezeten belül igyekeztek rendezni és ha ez nem való-
sulhatna meg, akkor választott bíróságok döntését helyezték kilátásba.
Zárt, egységes, (hivatás)rendileg tagolt gazdasági érdekképviseltek lét-
rehozását célozták, melyek részt vehetnek az állami törvényhozásban.
Mint azt a korabeli egyik cikkíró is megfogalmazta: a közvélemény ab-
ból indult ki, hogy létezik kész (hivatás)rendi rendszer, melyet úgy lehet
bevezetni, mint a metrikus mértékrendszert vagy a naptárreformot.
Azonban a valóság sokkal összetettebb, csak lassanként lehet a régi rend-
szerből az újat kiépíteni. Nem volt egységes, elméleti rendi konstrukció,
melyet rá lehetett volna húzni az osztrák állam-berendezkedésre, sokkal
inkább csak egyes konkrét lépésektől lehetett várni, hogy lassanként –
áthatva a társadalmi és gazdasági rendszert – elterjesztik és megvalósít-
ják a rendi szellemiséget.⁶⁷ Az előfutárként elemzett számos gondolat
közül elsősorban a keresztényszociális gondolkodók, az egyház tanítása
és az ezeket összegző, meghaladó Messner-, valamint Spann-féle elmé-

letek jelentették az osztrák állam teoretikus háttérét. Azonban ezek az elméletek is többféle módon és gyakran egymásnak is ellentmondva vizionáltak a rendiséget. Ennek volt betudható, hogy az alkotmány sem tudta lényegében kifejtetni a (hivatas)rendi állam teljes működését, így annak intézményrendszere is csonka maradt. „Eleinte csak egy érdekes, a kor különleges körülményeiből fakadó kísérletről van szó; senki sem tudja megmondani, hogy az új intézményrendszer működése egy bizonyos idő elteltével miként fog alakulni.”⁶⁸

Ezt jól szemléltette maguknak az érdekképviselői szervezeteknek a kiépülése, a velük kapcsolatos folyamatos vita is 1934 és 1938 között. A rendi szövetségek nem tudták megszüntetni a hagyományos, polgári érdekképviselői struktúrákat, a szakszervezeteket és a kamarákat, sőt – paradox módon – azok megerősödve kerültek ki a küzdelemből.⁶⁹ Ebben az időszakban kiderült, hogy csak szervezett, kötelező tagságú, törvényes érdekképviselőkkel lehet belső érdekkiegyenlítést és külső érdekegyeztetést végrehajtani a munkavállalói és munkaadói oldal között. A köztestületi jelleggel felruházott Szakszervezeti Szövetséggel szemben szükség volt egy köztestületi, központi munkaadói szövetségre is, mely nem a hivatások szétagoltságot mutatja, hanem összefogja azokat. Ez lett a Szövetségi Kereskedelmi Kamara és ezzel sikerült feloldani az ellentéteket is.⁷⁰ A rendi állam-berendezkedés lényegét és jövőbemutató elemét éppen ebben láthatjuk. A „hivatasrendek” önkormányzatisága képes feloldani a közjóra negatív hatást gyakorló feszültségeket. A rendek feladata nem az volt, hogy egyes csoportok specifikus érdekeiket érvényre juttassák a társadalom egészével szemben, hanem hogy a belső rend és érdekazonosság megteremtésével a közjót szolgálják. Emellett pedig a Johannes Messner gondolataiban megjelenő paritás-elv alapján előmozdítsák a „proletariátus felemelkedését” és a munkásság számára egyenjogú lehetőséget teremthessenek a gazdasági-szociális kérdések alakításában. Nem más ez, mint a szolidaritás és a szubszidiaritás – keresztény egyházi tanításon nyugvó – államszervezési formában történő megjelenése.

Eme felismerés alapozta meg a háború után fokozatosan – számos, korábban a rendi államban is szerepet vállaló gazdasági vezető és politikus révén – kiépülő (a „paritásos bizottságból” kinövő) Szociális Partnerség intézményét. Ez Ausztriában nem más, mint a tőke és a munka világának együttműködése, azon társadalmi csoportoknak a szolidáris, paritásos érdekegyeztetése, melyek eme termelési faktorok felett rendelkeznek.⁷¹ A társadalmi béke, a gazdasági stabilitás Ausztriában a második világháború után szorosan összekapcsolódott az intézményesített munkaadói és munkavállalói párbeszéddel, melyet a Ständestaat keretében a rendi fel-

építmény megvalósítandónak vélték. Ezért a második világháború utáni osztrák államban maradandónak tekinthetjük azokat az elvi alapvetéseket, melyek a pillanatnyi pártérdekektől függetlenül a konkordanciát, a partikuláris osztályérdekek helyett a közjót helyezik előtérbe. Emellett megjelenik a szubszidiaritás, melynek révén az egyes társadalmi csoportok önkormányzatiságát teremtik meg, illetve, mely a szabad versenyt egy erkölcsi normarendszer keretein belül tartja megvalósítandónak. Ezek nélkül az alapértékek nélkül elképzelhetetlen a modern Ausztria működése.

JEGYZETEK

1. Beschluß der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich vom 30. Oktober 1918. über die grundlegenden Einrichtungen der Staatsgewalt. Staatsgesetzblatt 1918/1.
2. Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich. Staatsgesetzblatt 1918/5.
3. V. ö.: Kerekes Lajos (1984): Ausztria 60 éve. 1918–1968. Gondolat, Budapest, 34–41. old.
4. Reichhold, Ludwig (1968): Scheidewege einer Republik. Österreich 1918–1968. Verlag Herder, Wien, 11–15. old. A mandátummegosztás a következő volt: Szociáldemokrata Párt 72, Keresztényszocialista Párt 69, Német Nemzeti Párt 26, míg a cseh, a polgári demokrata és a cionista erők egyenként 1-1 képviselői helyet szereztek.
5. Ld.: Wandruszka, Adam (1954): Österreichs politische Struktur. In: Benedikt, Heinrich (Hrsg): Geschichte der Republik Österreich. Verlag für Geschichte und Politik, Wien. Magyarul lásd: Maruzsa Zoltán (2004): Az osztrák nemzeti tudat változásai Ausztria jelenkori történetében. Öt kontinens. Szerk.: Majoros István. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 229–240. old.
6. Reichhold (1968) 12–13, valamint részletesen 14–41; Szatmári Péter (2000): Az osztrák nemzet és nemzettudat (küldetéstudat) kérdései az 1920–30-as években. Századok. 2000/6. sz. 1361–1376. old.
7. A „keresztényszociális” kifejezés használatával és kialakulásával kapcsolatban lásd: Gergely Jenő (1977): A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Akadémiai Kiadó, Budapest, 15–16. old. különösen 18. ljj., valamint Gergely Jenő (1998): XIII. Leó és a keresztényszocializmus. Vigilia. 1998/11. sz. 826–829. old. Felfogásunk szerint a korabeli magyar munkákban is felbukkanó „keresztényszocialista”, valamint különösen a főnévként megjelenő „keresztényszocializmus” kifejezések félrevezethetik az olvasót, ezért a tanulmány során a „tükörfordításnak” is tekinthető „keresztényszociális” fogalom használatát preferáljuk.
8. V. ö.: Szatmári Péter (2009): A nemzetté lett paradoxon - nemzeti kérdés az Első Köztársaságban. In: Háda Béla–Majoros István–Maruzsa Zoltán–

- Petneházi Margit (szerk.): Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest, 2009. 380–381. old. Külön érdemes megjegyeznünk, hogy a keresztényszociális politikusok saját ideológiai alapelveiket a réalpolitikához mérten képesek voltak ideiglenesen felülírni. Ezzel magyarázható együttműködésük 1918-ban a szociáldemokratákkal a köztársaság megteremtése érdekében és ez magyarázza azt is, hogy a nyíltan monarchista Kurt Schuschnigg miért nem kezdeményezte az államforma megváltoztatását az 1934-et követő, egyre feszültebb külpolitikai körülmények közepette. Lásd erről: Reichhold (1968) 51–53. old. és Romsics Gergely (2005): Habsburg és Ständestaat. A legitimizmus politikai stratégiái a harmincas évek Ausztriájában. Századvég 2005/1. 105–148. old.
9. Leser, Norbert (Hrsg.) (1960): Alfred Diamant – Die Österreichischen Katholiken und die Erste Republik. Demokratie, Kapitalismus und soziale Ordnung. Wiener Volksbuchhandlung, Wien, 112. old.
 10. Reichhold (1968) 70–73. old.
 11. Kerekes Lajos (1973): Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Akadémiai Kiadó, Budapest, 108. old.
 12. Lásd erről: Jedlicka, Ludwig (1968): Österreich von 1933 bis 1938 – Innen- und außenpolitische Probleme. In: Scheidl, Karl (Red.): 191–1968. Österreich – 50 Jahre Republik. Hrsg. vom Institut für Österreichkunde. Verlag Ferdinand Hirt, Wien, 94–95. old.
 13. Idézi: Szatmári Péter (2001): Az osztrák dilemma: Engelbert Dollfuß kancellársága. Valóság. 2001/XII. sz. 62. old.
 14. Reichhold (1968) 42. old.
 15. Idézi Szatmári (2009) 380–381. old.
 16. Romsics (2005) 109. old.
 17. A Hazafias Front (Vaterländische Front) a pártok kiküszöbölésének kísérlete volt: 1933-tól mindazokat a rendszerhű elemeket igyekezett köztestületként tömöríteni, akik az új osztrák állameszme iránt elkötelezték magukat. A Front célja Dollfuß terveivel összhangban a marxista-bolsevista baloldallal, a nemzetiszocialista diktatúrával és a liberalisztikus államberendezkedéssel szembeni fellépés volt, az önálló osztrák államiságra támaszkodva. Ezt az önállóságot a mozgalom vezetői szinte minden megnyilatkozásukban kihangsúlyozták. Lásd: „Bundesgesetz vom 1. Mai 1934 betreffend die Vaterländische Front”, Bundesgesetzblatt II. Nr. 4/1934. Valamint: Bärnthaler, Irmgard (1971): Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation. Europa Verlag, Wien, és Reichhold, Ludwig (1985): Kampf um Österreich. Die Vaterländische Front und ihr Widerstand gegen den Anschluß 1933–38. Eine Dokumentation. Österreichischer Bundesverlag, Wien, továbbá Szatmári (2009) 387–390. old.
 18. Lásd erről: Karpeles, Benno (1933): Klassenkampf, Fascismus und Ständeparlament. Typographische Anstalt, Wien, 11. old.
 19. Jedlicka (1968) 96. old; Szatmári (2000) 1368. old.
 20. Reichhold (1968) 62. old.

21. Berchtold, Klaus (Hrsg.) (1967): Österreichische Parteiprogramme 1868–1966. Oldenbourg Verlag, München, 247. s. k.o.
22. Göhring, Walter–Pellar, Brigitte (2001): Anpassung und Widerstand. Arbeiterkammern und Gewerkschaften im Österreichischen Ständestaat. ÖGB Verlag, Wien, 14. old.
23. Jedlicka (1968) 96. old., valamint Pytlik, Alexander (1993): Berufsständische Ordnung oder „Ständestaat”? Die Idee der berufsständischen Ordnung bei Johannes Messner. Eigenverlag des Instituts für Ethik und Sozialwissenschaften der Kath.-Theol. Fakultät der Universität Wien (Schriftenreihe des Instituts für Ethik und Sozialwissenschaften), Wien, 47. old.
24. Az 1934-es események megítéléséről és különböző szempontok alapján történő értékeléséről lásd bővebben legutóbb: Schefbeck, Günther (Hrsg.) (2004): Österreich 1934. Vorgeschichte-Ereignisse-Wirkungen. Österreich Archiv – Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde. Verlag für Geschichte und Politik, Wien – Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München.
25. Lásd erről: Konczer, Reinhard Rudolf (1991): Warum ist die Sozialpartnerschaft entstanden? Kézirat, Wien, 14–15. old.
26. Karpeles (1933) 15. old.
27. Böck, Thomas (1992): Christlich-konservative Öffentlichkeitsarbeit als Realisationsversuch des päpstlichen Gesellschaftsmodells im Österreichischen Ständestaat. Disszertáció. Kézirat. Wien, 204. old.
28. A kéreksör történetéhez lásd részletesen: Zachar Péter Krisztián (2015): Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között. L'Harmattan, Budapest.
29. Gergely (1977) 21. old.
30. Gscheidlinger, Fridolin (1998): Die katholische Soziallehre und die Rezeption von ausgewählten Inhalten der ersten beiden päpstlichen Sozialenzykliklen 'Rerum Novarum' und 'Quadragesimo Anno' sowie des österreichischen Sozialhirtenbriefes 1925 in Österreich. Disszertáció. Kézirat. Linz, 28–30. old.
31. Gscheidlinger (1998). 34. old., Österreichische Parteiprogramme (1868–1966) 176. old.
32. Österreichische Parteiprogramme (1868–1966) 371. s. k. o.
33. Österreichische Parteiprogramme (1868–1966) 374. old., Reichhold (1968) 28. old.
34. Gscheidlinger (1998) 198–199. old.
35. A Heimwehr történetéről és gyökereiről lásd: Wiltsegg, Walter (1985): Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung? Verlag für Geschichte und Politik, Wien.
36. V. ö.: Wohnout, Helmut (1993): Regierungsdiktatur oder Ständeparlament? Gesetzgebung im autoritären Österreich. Wien, 24–31. old.
37. Konczer (1991) 18. old.
38. Österreichische Parteiprogramme (186–1966) 198 s. k. o.
39. Wohnout (1993) 18–19. old. valamint Pytlik (1993) 19–21. old.
40. Életéről lásd részletesen: Resele, Gertraud (2001): Othmar Spanns Ständestaatkonzeption und politisches Wirken. Kézirat. Wien, 3–8. old.

41. Spann munkásságát magyarul legutóbb elemzi: Harkácsi Péter (2006): Az osztrák hivatásrendi alkotmány (1934). Disszertáció. Kézirat, Debrecen, 55–64. old.
42. Siegfried, Klaus-Jörg (1974): Universalismus und Faschismus. Das Gesellschaftsbild Othmar Spanns. Europaverlag, Wien, 49. old.
43. Haag, John (1976): Othmar Spann and the Quest for a 'True State'. Austrian History Yearbook, Vol. XII–XIII., 1976–1977. 233. s. k. o.
44. Spann, Othmar (1923): Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft. Verlag von Quelle und Meyer, Leipzig, 50. old.
45. Harkácsi (2006) 57. old.
46. Spann, (1923) 288. old.
47. Resele (2001) 48–49. old.
48. Geißler, Franz (1977): Österreichs Handelskammerorganisation in der Zwischenkriegszeit. Eine Idee auf dem Prüfstand. Österreichischer Wirtschaftsverlag, Wien. II. k. 57. old.
49. Lásd erről részletesebben: Harkácsi (2006) 65–66. old. és Resele (2001) 45–52. old.
50. Kerekes (1973) 57–68. old.
51. Resele (2001) 51–52. old.
52. Idézi Gscheidlinger (1998) 201. old.
53. Az 1929. évi alkotmányra lásd: Bundesgesetzblatt 1930/1., valamint Wohnout (1993) 33–43. old. és Geißler (1977) II. k. 60. old. Egyes jogtörténészek számára ugyanakkor az „1920. évi alkotmány 1929. évi szövege” alapvetően nemcsak módosítást, hanem egy új alkotmányt jelent, ugyanis rendelkezései messzemenően módosították a hatalomgyakorlás egyes elemeit, így a köztársasági elnök, vagy a belügyi szervek hatáskörét. E helyütt erre nem tudunk kitérni. Erről lásd: Ableitinger, Alfred (1983): Grundlegung der Verfassung. In: Weinzierl, Erika–Skalnik, Kurt (Hrsg.): Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik. Verlag Styria, Graz–Wien, 184–186. old.
54. Kerekes (1973) 110. old.
55. Gscheidlinger (1998) 209. old., Böck (1992) 35. old.
56. Ernst Streeruwitz (1929. május 4.–1929. szeptember 25.); Johannes Schober (1929. szeptember 26.–1930. szeptember 25.); Carl Vaugoin 1930. szeptember 30.–1930. november 29.); Otto Ender 1930. december 4.–1931. június 16.); Karl Buresch 1931. június 20.–1932. május 5.).
57. Romsics (2005) 111. old.
58. Pytlik (1993) 46–47. old.
59. V. ö.: Szatmári (2009) 383 s. k. o. Dollfuß többször is kiállt az osztrák „különutas” politika mellett, és hangsúlyozta „nincs szükségünk Ausztriában fasizmusra”. Idézi Pytlik (1993) 68. old.
60. A kifejezésekkel és tartalmi kérdésekkel kapcsolatban lásd: Messner Johannes (1934): Die soziale Frage der Gegenwart. Eine Einführung. Verlagsanstalt Tyrolia. Innsbruck–Wien–München. 139–148.; 172; 365–373.; 391.; 425.; 574.; 526.; 639. old.

61. Pytlik (1993) 47. old.
62. A kifejezésekkel és tartalmi kérdésekkel kapcsolatban lásd: Messner, Johannes (1936): *Die berufständische Ordnung*. Verlagsanstalt Tyrolia, Innsbruck–Wien–München. A rend definíciójára és az állam szerepére különösen: 8–19. old.
63. Idézi: Böck (1992) 41. old.
64. Böck (1992) 62–64. old.
65. Kerekes (1966) 117. old.
66. Gscheidlinger (1998) 64–65. old.
67. Neue Freie Presse, 1934. február 4. „Der Übergang zum Ständesystem”.
68. Pester Lloyd, 1934. november 3. (Morgenblatt) „Der autoritäre Ständestaat in Österreich”.
69. Geißler (1977) I. k. XXI. old.
70. V. ö.: Zachar Péter Krisztián (2006): Az osztrák gazdasági kamarák hivatal- és autonómiatörténete. KÚT – Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola folyóirata, 2006/2–3, 115–137. old.
71. A Szociális Partnerség modernkori fejlődésével kapcsolatban magyarul lásd: Zachar Péter Krisztián (2007): A kamarák szerepe a szociális párbeszédben Ausztria és az Európai Unió példáján. In: Gergely Jenő (főszerk.): *A kamarai tevékenység Magyarországon és az Európai Unióban*. ELTE, Budapest, 116–137. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ableitinger, Alfred (1983): *Grundlegung der Verfassung*. In: Weinzierl, Erika–Skalnik, Kurt (Hrsg.): *Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik*. Verlag Styria, Graz–Wien.
- Bärnthaler, Irmgard (1971): *Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation*. Europa Verlag, Wien.
- Berchtold, Klaus (Hrsg.) (1967): *Österreichische Parteiprogramme 1868–1966*. Oldenbourg Verlag, München.
- Böck, Thomas (1992): *Christlich-konservative Öffentlichkeitsarbeit als Realisationsversuch des päpstlichen Gesellschaftsmodells im Österreichischen Ständestaat*. Disszertáció. Kézirat. Wien.
- Geißler, Franz (1977): *Österreichs Handelskammerorganisation in der Zwischenkriegszeit. Eine Idee auf dem Prüfstand*. Österreichischer Wirtschaftsverlag, Wien.
- Gergely Jenő (1977): *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Gergely Jenő (1998): XIII. Leó és a keresztényszocializmus. *Vigilia*. 1998/11. sz. 826–829. old.
- Göhring, Walter–Pellar, Brigitte (2001): *Anpassung und Widerstand. Arbeiterkammern und Gewerkschaften im Österreichischen Ständestaat*. ÖGB Verlag, Wien.

- Gscheidlinger, Fridolin (1998): Die katholische Soziallehre und die Rezeption von ausgewählten Inhalten der ersten beiden päpstlichen Sozialenzykliken 'Rerum Novarum' und 'Quadragesimo Anno' sowie des österreichischen Sozialhirtenbriefes 1925 in Österreich. Disszertáció. Kézirat. Linz.
- Haag, John (1976): Othmar Spann and the Quest for a 'True State'. *Austrian History Yearbook*, Vol. XII–XIII., 1976–1977. 227–250.
- Harkácsi Péter (2006): Az osztrák hivatásrendi alkotmány (1934). Disszertáció. Kézirat, Debrecen.
- Jedlicka, Ludwig (1968): Österreich von 1933 bis 1938 – Innen- und außenpolitische Probleme. In: Scheidl, Karl (Red.): 1918–1968. Österreich – 50 Jahre Republik. Hrsg. vom Institut für Österreichkunde. Verlag Ferdinand Hirt, Wien.
- Karpeles, Benno (1933): Klassenkampf, Fascismus und Ständeparlament. Typographische Anstalt, Wien.
- Kerekes Lajos (1973): Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kerekes Lajos (1984): Ausztria 60 éve. 1918-1968. Gondolat, Budapest.
- Klopp, Wiard (1894): Die socialen Lehren des Freiherrn Karl von Vogelsang. Grundzüge einer christlichen Gesellschafts- u. Volkswirtschaftslehre aus dem literarischen Nachlasse desselben zusammengestellt. Pressevereinsdruckerei (Franz Chamra), St. Pölten.
- Konczar, Reinhard Rudolf (1991): Warum ist die Sozialpartnerschaft entstanden? Kézirat, Wien.
- Leser, Norbert (Hrsg.) (1960): Alfred Diamant – Die Österreichischen Katholiken und die Erste Republik. Demokratie, Kapitalismus und soziale Ordnung. Wiener Volksbuchhandlung, Wien.
- Maruzsa Zoltán (2004): Az osztrák nemzeti tudat változásai Ausztria jelenkori történetében. Öt kontinens. Szerk.: Majoros István. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 229–240. old.
- Messner, Johannes (1934): Die soziale Frage der Gegenwart. Eine Einführung. Verlagsanstalt Tyrolia. Innsbruck–Wien–München.
- Messner, Johannes (1936): Die berufsständische Ordnung. Verlagsanstalt Tyrolia, Innsbruck–Wien–München.
- Pytlik, Alexander (1993): Berufsständische Ordnung oder „Ständestaat“? Die Idee der berufsständischen Ordnung bei Johannes Messner. Eigenverlag des Instituts für Ethik und Sozialwissenschaften der Kath.-Theol. Fakultät der Universität Wien (Schriftenreihe des Instituts für Ethik und Sozialwissenschaften), Wien.
- Reichhold, Ludwig (1968): Scheidewege einer Republik. Österreich 1918-1968. Verlag Herder, Wien.
- Reichhold, Ludwig (1985): Kampf um Österreich. Die Vaterländische Front und ihr Widerstand gegen den Anschluß 1933-38. Eine Dokumentation. Österreichischer Bundesverlag, Wien.
- Resele, Gertraud (2001): Othmar Spanns Ständestaatkonzeption und politisches Wirken. Kézirat. Wien.

- Romsics Gergely (2005): Habsburg és Ständestaat. A legitimizmus politikai stratégiái a harmincas évek Ausztriájában. Századvég 2005/1. 105–148. old.
- Schefbeck, Günther (Hrsg.) (2004): Österreich 1934. Vorgeschichte-Ereignisse-Wirkungen. Österreich Archiv – Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde. Verlag für Geschichte und Politik, Wien – Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München.
- Schindler, Franz Martin (1905): Die soziale Frage der Gegenwart vom Standpunkt des Christentums. Wien.
- Siegfried, Klaus-Jörg (1974): Universalismus und Faschismus. Das Gesellschaftsbild Othmar Spanns. Europaverlag, Wien.
- Spann, Othmar (1923): Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft. Verlag von Quelle und Meyer, Leipzig.
- Strausz Péter–Zachar Péter Krisztián (2008): Gazdasági és szakmai kamarák Magyarországon és az Európai Unióban. L'Harmattan, Budapest.
- Szatmári Péter (2000): Az osztrák nemzet és nemzettudat (küldetéstudat) kérdései az 1920-30-as években. Századok. 2000/6. sz. 1361–1376. old.
- Szatmári Péter (2001): Az osztrák dilemma: Engelbert Dollfuß kancellársága. Valóság. 2001/XII. sz.
- Szatmári Péter (2009): A nemzetté lett paradoxon – nemzeti kérdés az Első Köztársaságban. In: Háda Béla–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Petneházi Margit (szerk.): Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest, 2009.
- Wandruszka, Adam (1954): Österreichs politische Struktur. In: Benedikt, Heinrich (Hrsg): Geschichte der Republik Österreich. Verlag für Geschichte und Politik, Wien.
- Wiltschegg, Walter (1985): Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung? Verlag für Geschichte und Politik, Wien.
- Wohnout, Helmut (1993): Regierungsdiktatur oder Ständeparlament? Gesetzgebung im autoritären Österreich. Wien.
- Zachar Péter Krisztián (2006): Az osztrák gazdasági kamarák hivatal- és autonómiatörténete. KÚT – Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola folyóirata, 2006/2–3, 115–137. old.
- Zachar Péter Krisztián (2007): A kamarák szerepe a szociális párbeszédben Ausztria és az Európai Unió példáján. In: Gergely Jenő (főszerk.): A kamarai tevékenység Magyarországon és az Európai Unióban. ELTE, Budapest, 116–137. old.
- Zachar Péter Krisztián (2015): Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válaszkísérletek Európában a két világháború között. L'Harmattan, Budapest.